

GÜNÜN SİYASİ NƏBZİ

Yaxın Şərqdə sülh və sabitlik anlayışları çox vaxt global güclərin maraqları ilə regional aktorların geopolitik davranışlarının toqquşma nöqtəsində formalaşır.

Toqquşmanın mərkəzində isə demək olar ki, çox zaman eyni iki dövlət dayanır: ABŞ və İran. Ölkələr arasında onilliklərdir davam edən qarşıdurma və etimadsızlıq yalnız regionda deyil, həm də beynəlxalq sistemdə strateji balanslara təsir göstərən əsas faktorlardanıdır.

Xüsusilə, İranın nüvə proqramı ətrafında cərəyan edən diplomatik çəkişmələr və zaman-zaman nəticəsiz qalan danışıqlar regional aktorlar üçün xarici siyasət, milli təhlükəsizlik və iqtisadi

top, yalnız 0.7 faiz miqdarında mövcud olsa da, həm nüvə enerji istehsalında, həm də nüvə silahlarının hazırlanmasında istifadə edilə biləcək qədər yüksək enerji yaratma qabiliyyətinə malikdir. Zənginləşdirmə prosesi isə məhz bu U-235 izotopunun faiz dərəcəsini süni şəkildə artırmaq məqsədi daşıyır. Yəni, zənginləşdirmə dedikdə, təbii uranın içindəki U-235 izotopunun xüsusi texnologiyalarla ayrılıb daha yüksək nisbətə çatdırılması başa düşülür. Zənginləşdirmə müxtəlif texnoloji üsullarla həyata keçirilə bilər. Zənginləşdirilmiş uranın 3-5 faiz səviyyəsi mülki məqsədli - yeni elektrik enerjisi istehsal edən nüvə reaktorları üçün kifayət edir. 20 faiz və daha yüksək zənginlik isə artıq hərbi potensiala sahib olan material sayılır. Xüsusilə 90 faiz zən-

bir qədər yumşalma meyilləri göstərir. Tehranın nüvə ambisiyalarını məhdudlaşdırmaq və regionda potensial təhlükələri azaltmaq məqsədilə keçirilən beş raund danışıqlar, hər iki tərəfin - həm Amerikanın, həm də İranın öz maraqlarını qorumaq üçün mürəkkəb diplomatik manevrlərini ortaya qoyur. Bu danışıqların üçü cari il aprelin 12-si, 26-sı və mayın 11-də Maskatda, bir aprelin 19-da Romada, sonuncusu isə mayın 23-də Omanın Romadakı diplomatik nümayəndəliyində baş tutub. İran nümayəndə heyətinə xarici işlər naziri Abbas Əraqqi, ABŞ heyətinə isə prezident Donald Trampın xüsusi nümayəndəsi Stiv Uitkoff rəhbərlik edib. Danışıqların detalları ictimaiyyətə açıqlanmasa da, rəsmi Vaşinqton bu görüşləri "konstruktiv" adlandırıb.

ABŞ-İran danışıqları: böhran, diplomatiya və qeyri-müəyyənlik

sadi davamlılıq mövzusunə çevrilmişdir. Uzun müddətdir ki, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Səudiyyə Ərəbistanı və Qətər kimi Körfəz ölkələri özlərini unikal geosiyasi düynünün içində tapırlar.

Bir tərəfdə regionun güclü aktoru İran, digər tərəfdə isə uzun illərdir Körfəz monarxiyalarının təhlükəsizlik təminatçısı rolunu oynayan ABŞ dayanır. Nüvə danışıqlarının nəticəsiz qalması ehtimalı Körfəz ölkələrini həm diplomatik baxımdan çətin seçimlərlə üzüə qoyur, həm də enerji bazarlarında qeyri-müəyyənliyin artması ilə iqtisadi və sosial sabitliklərinə birbaşa təhdid yaradır. Məsələ İranın nüvə silahına sahib olub-olmaması deyil. Əsl sual budur: əgər diplomatik masa uğursuzluqla nəticələnsə, yaranacaq güc boşluğu, etimadsızlıq və mümkün hərbi eskalasiya bölgədə hansı strateji dəyişikliklərə yol açə bilər? Körfəz ölkələri belə şəraitdə öz mövqelərini necə tənzimləyəcək, balanslı diplomatiya və təhlükəsizlik siyasətlərini necə quraçaqlar? Və ən əsası proseslərin fonunda enerji bazarları və global tədarük zəncirləri nə qədər dayanıqlı olacaq? Sualların cavabını anlamaq üçün ABŞ-İran münasibətlərinin tarixçəsi ilə yanaşı, Körfəz ölkələrinin regional diplomatiyasını və təhlükəsizlik arxitekturasını da təhlil etmək zəruridir.

ABŞ-İran münasibətləri 1979-cu il İslam inqilabından sonra global səviyyədə formalaşan ən uzunmüddətli və mürəkkəb qarşıdurmалardan biridir. Münasibətlərin əsasını qarşılıqlı etimadsızlıq, ideoloji ziddiyyətlər və regiondakı hegemonluq uğrunda rəqabət təşkil edir. 2015-ci ildə imzalanan və ümidverici dönüş nöqtəsi kimi qəbul edilən Birgə Hərtərəfli Fəaliyyət Planı (JCPOA), yeni nüvə sazişi ABŞ-in 2018-ci ildə administrasiya dəyişiklikləri fonunda razılaşmadan birtərəfli çıxması ilə pozuldu. Bu qərar həm danışıqlara zərbə vurdu, həm də regionda diplomatik sabitliyi sarsıtdı. 2015-ci ildə imzalanan nüvə sazişi ilə İranın uran zənginləşdirmə fəaliyyətləri 3,65 faiz səviyyəsində məhdudlaşdırılmışdı. Lakin 2018-ci ildə ABŞ-in birtərəfli şəkildə bu razılaşmadan çıxması bölgədə gərginliyi yenidən alovlandırdı.

Bəs uranın zənginləşdirilməsi prosesi necə baş verir? Uran zənginləşdirmə atom enerjisi texnologiyalarında istifadə olunan mühüm və eyni zamanda mübahisəli prosesdir. Onun mahiyyətini anlamaq üçün əvvəlcə uranın fiziki tərkibi və izotop strukturu barədə aydın təsəvvür formalaşdırmaq vacibdir. Təbii şəkildə yer qabığında tapılan uran əsasən iki izotopdan ibarətdir: U-238 və U-235. Bunlardan U-238 təxminən 99.3 faiz nisbətində yayılıb və enerji istehsalı üçün yarasız hesab olunur. Əvəzində, U-235 adlanan izo-

günlük nüvə silahı istehsalına imkan verir və bu səbəbdən beynəlxalq narahatlıq doğurur. 2018-ci ildə İran ölkədə uranın əvvəlcə 20 faiz, daha sonra isə 60 faiz zənginləşdirmə səviyyəsinə çatdığını elan etdi. Sözsüz ki, bu, texniki baxımdan çox qısa müddətdə 90 faiz uran istehsalına keçid deməkdir. Hazırkı mərhələdə, nüvə proqramının yenidən aktivləşməsi ABŞ üçün həm İsrailin, həm də Körfəz müttəfiqlərinin narahatlıqlarını artıran əsas amillərdəndir. ABŞ-İran münasibətlərinin sabit olmaması Səudiyyə Ərəbistanı, BƏƏ və Qətəri risk zonasına çevirir. Cari ilin ilk rübündə ABŞ prezidenti Donald Trampın Yaxın Şərq regionuna səfəri çərçivəsində keçirilən görüşlərdə Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və Qətər kimi əsas ərəb müttəfiqləri İranın nüvə obyektlərinə hərbi zərbə endirilməsi ideyasına qarşı ortaq və qəti mövqe nümayiş etdirdilər. Çünki ABŞ-in regiondakı strateji hərbi bazalarına ev sahibliyi edən Körfəz ölkələri İranın cavab tədbirlərinin öz suverenliklərinə və milli təhlükəsizliklərinə ciddi təhdid yarada biləcəyi ilə bağlı narahatlıq duyurdular.

Aprel ayında Səudiyyə Ərəbistanının müdafiə naziri İran rəsmilərinə bəyanatında, "Ya ABŞ-la nüvə razılaşmasına nail olun, ya da İsrailin hərbi müdaxiləsi qaçılmaz olacaq", - deyərək regionda artan gərginliyin artıq dözülməz həddə çatdığını vurğuladı. Bəyanat İranın nüvə proqramına dair beynəlxalq danışıqların həssas xarakterini bir daha ön plana çıxardı və regional aktorların prosesdəki rolunun və gözləntilərinin əhəmiyyətini açıq şəkildə ortaya qoydu. ABŞ prezidenti isə əsas prioritetinin diplomatik həll yollarını axtarmaq olduğunu bildirdi. Onun İsrailin Baş naziri Benyamin Netanyahuya İrana qarşı hərbi əməliyyatların həyata keçirilməməsi barədə xəbərdarlığı Vaşinqtonun Yaxın Şərqdə vəziyyətin hərbi eskalasiyasının qarşısını almağa çalışdığını göstərdi. Lakin ABŞ və İsrail arasında bu məsələdə fikir ayrılığı qabarıq şəkildə özünü büruzə verir. İsrail rəhbərliyi Tramp administrasiyasının Tehranın nüvə imkanlarını tamamilə məhdudlaşdırmayan və eyni zamanda İsrailin hərbi müdaxilə seçiminə zəiflədən potensial razılaşmasına dərin narahatlıqla yanaşır. Netanyahu üçün bu cür kompromis İsrailin milli təhlükəsizliyinin əsas dayaqlarından biri olan nüvə təhlükəsizliyinə birbaşa təhlükə kimi qəbul edilir. Nəticədə, ABŞ-in diplomatiya yolu ilə vəziyyəti yumşaltmaq cəhdləri ilə zidd olan bu fikir Yaxın Şərqdə geosiyasi gərginliyin və regional sabitliyin gələcəyinə dair mühüm suallar doğurur. ABŞ və İran gərginliklərin mərkəzində dayanan nüvə proqramı məsələsi son aylarda Omanın vasitəçiliyi ilə

Prezident Trampın "İranla yaxşı danışıqlar apardıq və irəliləyiş əldə etdik" bəyanatı ABŞ-İran münasibətlərində gərginliklərin tam aradan qalxmasa da, müəyyən kompromis imkanlarının müzakirə edildiyinin sübutudur. Bu kompromis tərəflərin gələcək mümkün razılaşmalar üçün "çərçivə sazişi" üzərində razılığa gəlməsinə əsaslanır. Məqsəd Tehranın mülki nüvə proqramının beynəlxalq hüquq çərçivəsində tanınmasıdır. İran razılaşmanı müsbət addım kimi dəyərləndirir və özünün dinc nüvə proqramının legitimliyini təsdiqləmək üçün vasitə kimi görür. Vaşinqton isə sözügedən sazişi texniki məsələlərin razılaşdırılmasına yönələn sənəd hesab edir. Nüvə texnologiyası mahiyyət etibarilə həm sülh, həm də müharibə üçün istifadə edilə bilən ikili məqsədli potensiala sahibdir deyə dünya gücləri arasında nüvə fəaliyyətlərinə dair hər bir detalın global təhlükəsizlik sistemində təsiri böyükdür. İran İslam Respublikasının uran zənginləşdirmə proqramı da uzun illərdir ki, həm Qərb ölkələrinin, həm də regional aktorların diqqət mərkəzindədir. Rəsmi Vaşinqton da öz növbəsində İranın yüksək səviyyədə zənginləşdirilmiş uran ehtiyatlarını strateji təhdid hesab edir və prosesin tamamilə dayandırılmasını istəyir. İran bunu milli suverenliyə birbaşa müdaxilə kimi qiymətləndirir və açıq şəkildə rədd edir. ABŞ-in xüsusi nümayəndəsi Stiv Uitkoffun "Uran zənginləşdirməyə 1 faiz belə icazə verə bilmərik" sözləri müzakirə məkanının daraldığını göstərir. İran Ali Lideri Ayətullah Xamnei isə bu bəyanatlara sərt reaksiya verərək, "İran heç bir ölkədən icazə gözləmir" deyib və Qərb diplomatlarının ritorikasını "aldadıcı və məntiqsiz" adlandırıb. İran nüvə proqramını yalnız enerji istehsalı üçün deyil, eyni zamanda tibb, kənd təsərrüfatı, petrokimya və duzlu suyun təmizlənməsi kimi sahələrdə istifadə etdiyini bildirir və nailiyyətlərini milli sərvət hesab edir. Ona görə də Tehranda uran zənginləşdirmədən tam imtina ideyası "milli xəyanət" kimi qəbul edilir. İran həmin dövrdə zənginləşdirməni müvəqqəti dayandırsa da, Qərbin verdiyi vədləri yerinə yetirməməsi səbəbilə proqramı yenidən işə salınıb. İran eyni zamanda region ölkələri ilə birgə uran zənginləşdirmə üçün yeni model təklif edib. Bu modeldə zənginləşdirmə İran daxilində davam edəcək, lakin bölgədəki digər dövlətlərin iştirakı və beynəlxalq müşahidə ilə şəffaflıq təmin olunacaq və İran nüvə silahı əldə etmə niyyətində olmadığı mesajını verəcək. Əgər tərəflər qarşılıqlı güzəştlər əsasında bir ön razılaşma əldə edə bilərlərsə, bu, nəinki İran üçün, bütövlükdə Yaxın Şərq üçün yeni sabitlik mərhələsinin başlanğıcı ola bilər. Əks halda isə, mövcud gərginlik təkə iki ölkə arasında deyil, bütöv regionda təhlükəli silahlanma yarışına yol açə bilər.

Fidan ƏLİYEVA,
"Respublika".